

ADAM JONKISZ*

PYTANIA ROZSTRZYgniĘCIA

Abstract

YES–NO QUESTIONS

The article outlines a characterization of Yes–No questions. Their properties studied in logical semiotics are indicated and, furthermore, these questions are characterized in the context of the requirements that are placed on questions and answers in general methodology. In the semiotic description, the focus is on the syntactic and semantic properties of resolution questions, but in the background of such analyses there will be issues concerning the practice of posing questions and giving answers, i.e., the pragmatic aspect. The aim of the methodological characterization is to compare Yes–No questions with other questions, especially in terms of the relationship between proper and complete answers, on the one hand, and so-called adequate answers.

Keywords: Yes–No questions, structure of Yes–No questions, accuracy of Yes–No questions, proper answers to Yes–No questions, complete and adequate answers to Yes–No questions

Celem rozważań przedstawionych w tym artykule jest charakterystyka pytań rozstrzygnięcia (PR)¹. Obejmie ona analizę ich własności badanych w semiotyce logicznej oraz ocenę PR w kontekście wymagań stawianych pytaniom i odpowiedziami w metodologii ogólnej².

*Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Instytut Filozofii, ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków, e-mail: adam.jonkisz@ignatianum.edu.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9850-2137>.

¹Znak „PR” jest skrótem używanej przez Ajdukiewiczza nazwy „pytania rozstrzygnięcia”, stosowanym także do innych terminów oznaczających te pytania, to jest „pytania do rozstrzygnięcia” oraz „pytania domagające się rozstrzygnięcia”.

²Ponieważ artykuł nie ma charakteru sprawozdawczego ani przeglądowego, zawiera wybiórcze odniesienia przede wszystkim do klasycznych w polskiej semiotyce logicznej prac, które były punktem wyjścia moich badań w dziedzinie pytań i odpowiedzi. Dlatego powołując się na swoje prace, chcę jedynie wskazać, gdzie znajduje się szersze omówienie i uzasadnienie wyników analiz, które w tym artykule są przedstawione skrótowo lub jedynie przyjęte bez szerszego uzasadnienia. Nie sugeruję przy tym, że te samodzielnie uzyskane wyniki są oryginalne w kontekście innych koncepcji opracowanych w dziejach erotetyki. Ocena ich oryginalności wymagałaby badań historyczno-porównawczych, których nie podjąłem ani we wcześniejszych pracach, ani w tym artykule.

1. CHARAKTERYSTYKA SEMIOTYCZNA PR

Tytuł tej części należy rozumieć tak, że obejmuje nie tylko omówienie cech PR wyróżniających tę kategorię spośród ogółu pytań („charakterystyka” rozumiana wąsko), lecz także omówienie innych cech wspólnych dla wszystkich pytań tego rodzaju. Na charakterystykę PR mogą się składać ich własności syntaktyczne, semantyczne, pragmatyczne, a także mieszane, to jest takie, które łączą własności pytań definiowane w różnych działach semiotyki. W semiotycznym opisie PR nacisk zostanie położony na cechy syntaktyczne i semantyczne, chociaż w tle analiz pojawią się również ustalenia dotyczące praktyki stawiania pytań i udzielania odpowiedzi, a więc pragmatycznego aspektu PR³.

1.1 W semiotyce polskiej zwykle przyjmuje się czysto syntaktyczne kryterium wyodrębniania pytań – a trafniej „zdań pytajnych” – do rozstrzygnięcia⁴:

(*) Pytania PR to takie, w których występuje partykuła „czy”.

Sprawdzian ten, nieuchronnie związany z gramatyką języka polskiego, stanowi podstawę dychotomicznego podziału pytań na PR oraz nie-PR, czyli wszystkie pozostałe pytania. Pozostałe pytania określa się – w terminologii wywodzącej się od Ajdukiewicza – mianem pytań dopełnienia (inaczej: pytaniami do uzupełnienia lub pytaniami domagającymi się uzupełnienia) i dzieli się je dalej na pytania problemowe, tj. takie, w których użyto zaimka pytajnego „dlaczego” (dlatego są także nazywane pytaniami do wyjaśnienia), oraz na pytania dopełnienia proste (zwykle), w których występują inne zaimki pytajne: „kto”, „gdzie”, „kiedy”, „czyje”, „ile”, „skąd”, „czym”, „jak”, „co” itd.⁵

³Szerzej rozumiana charakterystyka jest konieczna, ponieważ w semiotyce nie ma ustalonego kryterium wyróżniania (demarkacji) PR spośród ogółu pytań, co skutkuje także różnicami w proponowanych podziałach pytań. Różnice wynikają z odmiennych ustaleń dotyczących przypisywanych PR własności wspólnych oraz rozbieżności co do spełniania przez te pytania wymagań metodologicznych (np. wątpliwości co do powtarzanego za Ajdukiewiczem poglądu, że każde PR jest „właściwie postawione”).

⁴Pytania (myśli pytajne) mogą być rozmaicie wyrażane – często wypowiedziami niezupełnymi, a także znakami niesłownymi. W swoich analizach uwzględniłam wyłącznie zdania pytajne rozumiane tak, jak w gramatyce języka polskiego (zapisywane czcionką prostą); będą one odróżniane od pytań w sensie semantycznym, czyli pytań wyrażonych przez jednoznaczne zdania pytajne (zapisywanych kursywą).

⁵Por. (Ajdukiewicz 1975: 88; 1985: 280–281). Rozwinięcia lub modyfikacje tego podziału można znaleźć m.in. w: (Jadacki 2001: 241–244), (Brożek 2007: 84–114; 2008: 147–152; 2010), (Wojtyśiak 2021). Według kryterium składniowego pytania rozstrzygnięcia są dalej dzielone: gdy partykuła „czy”

Nietrudno jednak wskazać przykłady pokazujące, że tak prosto sformułowany i łatwy w stosowaniu sprawdzian bywa zawodny. Chodzi zarówno o to, że (i) są zdania PR, w których nie ma partykuły „czy”, jak i o to, że (ii) są zdania, w których ta partykuła występuje, a które nie należą do kategorii PR. Inaczej mówiąc, określenie (*) nie wskazuje ani warunku koniecznego, ani warunku wystarczającego przynależności do kategorii PR. Najprostszym przykładem możliwości (i) jest użycie „czy” niewprost, bardzo częste w codziennym porozumiewaniu się; kontrprzykładami dla określenia (*) są także PR wyrażone w zdaniach z partykułą -li. W wypadku pierwszej z tych sytuacji wystarczy uzupełnić sformułowane wyżej proste kryterium demarkacji dla zdań PR zastrzeżeniem, że użycie partykuły „czy” może być domyślne. Natomiast by rozszerzyć określenie (*) na zdania z partykułą „-li”, wystarczy przyjąć, że muszą one dawać się równoważnie przełożyć na zdania z „czy”, na przykład przez zastąpienie zdania pytajnego „Zdali Piotr?” równoważnym zdaniem „Czy Piotr zdał?”

Poprawki te uwzględnia określenie:

(**) Pytania PR to takie, w których partykuła „czy” jest użyta albo może być użyta równoważnie – wprost lub domyślnie.

Określenie (**) dostarcza lepszego kryterium demarkacji PR niż (*), ponieważ szerszej rozumiane użycie partykuły „czy” jest dla PR warunkiem koniecznym. Nadal jednak nie jest to warunek wystarczający do wyodrębnienia (zdefiniowania) PR. Na przykład w zdaniu pytajnym:

(1) Jesteś w pracy czy na urlopie?

występuje partykuła „czy” – można nawet uznać, że jest użyta dwukrotnie (raz domyślnie) – a mimo to zdanie to nie należy do kategorii PR. O ile bowiem (1) nie jest – a zwykle nie jest – rozumiane jako koniunkcja dwóch PR, o tyle wyraża ono pytanie dopełnienia zwykle (proste) o dwuelementowym uniwersum {praca, urlop}, wskazanym (niekoniecznie trafnie) w samym zdaniu pytajnym, a użycie partykuły „czy” wyraża założenie (również niekoniecznie prawdziwe), że do wyboru jest dokładnie jedna z tych możliwości⁶.

jest w zdaniu pytajnym użyta raz, pytanie rozstrzygnięcia jest dwuczłonowe, gdy więcej razy, jest wieloczłonowe (por. np. Ziemiński 1974: 131–132, Hajduk 2000: 72, Jonkisz 2011: 39).

⁶Wyrażenia takie jak (1) są uznawane za pytania (do) rozstrzygnięcia na podstawie szerszej definicji (Ziemiński 1974: 131): „Pytania do rozstrzygnięcia są to takie pytania, które domagają się wyboru

1.2 Sprawdźcian czysto syntaktyczny nie może więc zostać uznany za trafne kryterium demarkacji PR. W definiowaniu takich pytań trzeba wykorzystać ich cechy semantyczne, które charakteryzują uniwersa pytań tej kategorii⁷.

1.2.1 Podstawową własnością wyróżniającą PR w zbiorze pytań jest to, że ich uniwersum jest podzielone dychotomicznie – co odpowiada nazwie generalnej „pytania (do) rozstrzygnięcia”. Uniwersum takich pytań jest więc nie tylko – jak w pytaniu (1) – dwuelementowe, lecz także jego człony są wyodrębniane na zasadzie sprzeczności⁸. Przejawia się to przede wszystkim tym, że za odpowiedzi właściwe na PR uznaje się wyłącznie zdania skracane przez „Tak”/„Nie”. Cecha ta, oczywista w praktyce stawiania pytań i udzielania odpowiedzi, znajduje również potwierdzenie w analizach semiotycznych, w których dokładniej bada się uniwersa pytań do rozstrzygnięcia. Chodzi o to, że za odpowiedziami właściwymi na takie pytania kryją się zwykle możliwości, które również są podzielone dychotomicznie: na te, z których wynika odpowiedź twierdząca, oraz na pozostałe, których konsekwencją logiczną (semantyczną) jest odpowiedź przecząca.

Dla zilustrowania tej cechy pytań rozstrzygnięcia spójrzmy na zdanie pytajne:

jednej z danych wypowiedzi wykluczających się [...].” Warto jednak zauważyć, że ta szersza definicja nie jest zgodna z rozumieniem PR przez Ajdukiewicza, a także – co ważniejsze – że zgodne z tą definicją kryterium dla PR przestaje być jednoznaczne. Na przykład pytania: „Która spośród drużyn: ZSRR, NRD, Stany Zjednoczone, Japonia, Francja, zdobyła najwięcej złotych medali na ostatniej Olimpiadzie?” (parafraza okazjonalnego pytania z cytowanej pracy Ziemińskiego) albo „Kto z was jest najstarszy?” – też wymagają wskazania jednej spośród wyliczonych w zdaniu pytajnym albo wiadomych w danej sytuacji możliwości, choć użyty w nich zaimek pytajny jest właściwy dla pytań dopełnienia (zacytowana definicja jest za szeroka oraz – co warto zauważyć – nie jest już czysto syntaktyczna). Pytania takie jak (1) są też trafnie nazywane – na przykład w publikacjach Anny Brożek – pytaniami selektywnymi (czyli pytaniami domagającymi się wyboru jednej spośród danych możliwości), natomiast w ogólnym podziale pytań na PR i pytania dopełnienia (nie-PR) pytania selektywne są zaliczane do kategorii nie-PR. Inne możliwe interpretacje zdań takich jak (1) są niżej omówione.

⁷W charakterystyce semantycznej PR korzystam z istotnych dla bieżących analiz wyników przedstawionych w (Jonkisz 2020a, b, 2021a). Dla potrzeb obecnych rozważań wystarczy wyjaśnienie, że pojęcie uniwersum jest uogólnieniem pojęcia zakresu tzw. niewiadomej pytania (Ajdukiewicz). W rozumianym semantycznie uniwersum dowolnego pytania jest ogół możliwości, które mogą być wskazane w odpowiedzi, a w uniwersum syntaktycznym znajdują się wyrażenia odnoszące się do któregoś elementu tego ogółu. Mówiąc dokładniej, w uniwersach rozumianych semantycznie są – zależnie od pytania – ontologicznie różne przedmioty (także zbiory przedmiotów, w tym zbiory uporządkowane), takie jak osoby, miejsca, chwile, okresy, cechy, stany rzeczy, zdarzenia, procesy itd. Natomiast w uniwersach rozumianych syntaktycznie występują odnoszące się do nich wyrażenia (nazwy, zdania, równoważniki zdań) podstawiane w schemacie odpowiedzi na dane pytanie.

⁸Odróżnienie podziału dwuczłonowego od ściśle rozumianego podziału dychotomicznego jest w tych analizach istotne: podział dychotomiczny jest w nich rozumiany jako taki podział dwuczłonowy, którego zasada opiera się na sprzeczności.

(2) Czy Wojtek jest matematykiem?

Przy czym przyjmijmy, że litery W, j oraz M skracają kolejne słowa osnowy $p = \text{Wojtek jest matematykiem}$.

Gdy zdanie pytajne (2) jest rozumiane w ten sposób, że kwestionowana jest cała osnowa $p = \{W, j, M\}$, czyli jako pytanie:

(2a) Czy Wojtek jest matematykiem?

wtedy uniwersum tego pytania, odzwierciedlające tylko odpowiedzi właściwe, tj. „Tak”/„Nie”, ma postać schematu:

$$U^p = \{\{W, j, M\}; \text{non}\{W, j, M\}\},$$

w którym indeks górny symbolu U wskazuje, że chodzi o uniwersum odpowiadające takiemu rozumieniu (interpretacji, odczytaniu) zdania (2), a non oznacza tzw. negację uogólnioną, która może być stosowana także do części osnowy p – od pojedynczych jej składników aż po wszystkie razem wzięte, czyli do całego zdania p^9 .

Te same skróty pozwalają w prosty sposób wskazać wszystkie rozłączne możliwości związane z odpowiedziami właściwymi na to pytanie (takie rozwinięte schematy będą tu także nazywane pełnymi¹⁰). Odpowiedź twierdząca jest jednoznaczna, dlatego w rozwiniętym schemacie odpowiada jej tylko jedna możliwość, reprezentowana przez $\{W, j, M\}$, natomiast za odpowiedzią przeczącą stoi siedem układów elementarnych możliwości (symbol non jest skracany przez n):

$$A_p = \{\{W, j, M\}; \{nW, j, M\}, \{W, nj, M\}, \{W, j, nM\}, \{nW, nj, M\}, \{nW, j, nM\}, \{W, nj, nM\}, \{nW, nj, nM\}\}^{11}.$$

⁹Argumenty za wprowadzeniem negacji non , jej własności i związku z negacjami przedzdaniową i przednazwową, a także przykłady jej zastosowania są w (Jonkisz 2020a, b), a w (Jonkisz 2021a) znajdują się odpowiedzi na uwagi dotyczące non sformułowane w (Lechniak 2021). Odczytanie zdań pytajnych do rozstrzygnięcia podpadające pod schemat „Czy p ?” jest (także w obecnych analizach) nazywane interpretacją *de dicto*, a odniesienie „czy” nie do całej osnowy p – interpretacją *de re* (por. Wiśniewski 2006: 135).

¹⁰Schematy nierozwinięte oddają wystarczająco to, co w praktyce stawiania pytań i odpowiadania uznaje się za odpowiedź właściwą na PR, choć często nie wskazują na odpowiedzi pełne – do sprawy tej powrócę.

¹¹Uniwersa zwane tu rozwiniętymi, takie jak układ A_p – mówiąc dokładniej, zbiory takie jak $A_p = \{\{W, j, M\}, \{nW, j, M\}, \{W, nj, M\}, \{W, j, nM\}, \{nW, nj, M\}, \{nW, j, nM\}, \{W, nj, nM\}, \{nW, nj, nM\}\}$ – są w (Jonkisz 2020a: 192–219) zwane ogółem możliwości wyznaczonym przez uniwersum danego

Właściwa odpowiedź twierdząca na pytanie (2a) jest równoważna zdaniu wskazanemu przez $\{W, j, M\} = p$, a odpowiedź przecząca wynika z każdego z układów, w których pojawia się negacja *non*.

Trzeba wyjaśnić, że gdy w tych analizach mówi się o wynikaniu odpowiedzi (czyli zdań) z układów lub z możliwości wskazanych w uniwersum pytania, ma się na myśli wynikanie ze zdań opisujących dane możliwości. Dlatego napisy takie jak $\{nW, j, M\}$, $\{W, nj, M\}$, $\{W, j, nM\}$ itp. trzeba interpretować zdaniowo, na przykład „ $\{nW, j, M\}$ ” \approx *Jest matematykiem, lecz nie Wojtek*; $\{W, nj, M\} \approx$ *Wojtek matematykiem już/jeszcze nie jest (był/będzie)*, $\{W, j, nM\} \approx$ *Wojtek jest, lecz nie matematykiem (bo jest np. fizykiem)*¹².

Gdy zdanie pytajne (2) zostaje odczytane jako:

(2b) *Wojtek czy jest matematykiem?*,

wtedy upraszcza się uniwersum tego pytania i jego rozwinięcie:

$$U^{\{j, M\}} = \{\{j, M\}; \text{non}\{j, M\}\},$$

$$A_{\{j, M\}} = \{\{j, M\}; \{nj, M\}, \{j, nM\}, \{nj, nM\}\},$$

a gdy pytanie dotyczy tylko jednego składnika osnowy p , wtedy uniwersa i ich rozwinięcia są jeszcze prostsze, a zarazem identyczne:

$$U^{\{W\}} = A_{\{W\}} = \{W; nW\},$$

$$U^{\{j\}} = A_{\{j\}} = \{j, nj\},$$

$$U^{\{M\}} = A_{\{M\}} = \{M; nM\}$$
¹³.

pytania i są tam również oznaczane, zależnie od kontekstu rozważań, jako A_x lub $A_{\{...\}}$, a w symbolach tych indeksy x oraz $\{...\}$ są traktowane jako zmienne, za które można podstawić kwestionowane w danym pytaniu składniki osnowy p – od składników pojedynczych aż do całej osnowy (wtedy $x = \{...\} = p$, a $A_x = A_{\{...\}} = A_p$).

¹²Zostały wybrane te spośród możliwości wskazanych schematycznie, które łatwiej opisać zwięźle zdaniami języka naturalnego, a symbol \approx ma oznaczać, że poszczególne możliwości da się opisać syntaktycznie różnymi zdaniami. Odczytywanie poszczególnych składników, wyrwanych z kontekstu osnowy pytania, skutkuje błędnym rozumieniem tego, czego pytanie dotyczy i co w odpowiedzi ma być rozstrzygnięte: np. gdy pytamy wyłącznie o drugi składnik osnowy zdania pytajnego (2), wtedy nie chodzi o bycie Wojtka w sensie jego istnienia, lecz o to, czy *jest* on matematykiem, skoro możliwe jest także, że matematykiem był (np. kiedyś nauczał) lub dopiero będzie (np. jeszcze studiuje matematykę).

¹³Uwzględnianie wszystkich możliwości rozumienia i odpowiadania na PR jest uogólnieniem od dawna znanych ujęć, w których wskazywano na różne interpretacje takich zdań pytajnych uzyskiwane w wyniku kwestionowania różnych pojedynczych składników ich osnowy (por. np. Brożek 2007: 85–88).

Dychotomiczny podział uniwersum jest widoczny także w przypadku zdań pytajnych / pytań, w których w osnowie jest składnik złożony, jak na przykład w zdaniu:

(3) Czy Wojtek jest matematykiem lub informatykiem?

Gdy zdanie to jest rozumiane jako pytanie:

(3a) *Czy Wojtek jest matematykiem lub informatykiem?*,

wtedy jego uniwersum ma postać schematu:

$$U^p = \{\{W, j, \langle M \vee I \rangle\}; \text{non}\{W, j, \langle M \vee I \rangle\}\},$$

w którym litery są skrótami kolejnych słów osnowy $p = \textit{Wojtek jest matematykiem lub informatykiem}$, a $\langle M \vee I \rangle$ jest składnikiem złożonym odpowiadającym złożonej nazwie *matematyk lub informatyk*. W napisie $\langle M \vee I \rangle$ mimo to użyto symbolu spójnika zdaniotwórczego, ponieważ złożenia takie trzeba – zwłaszcza w schematach odpowiedzi właściwych – interpretować zdaniowo oraz w kontekście osnowy pytania.

Aby wskazać wszystkie możliwości określone przez to uniwersum, warto najpierw rozwinąć – z pominięciem złożoności składnika $\langle M \vee I \rangle$ – schemat związany z odpowiedzią właściwą przeczącą, tj. $\text{non}\{W, j, \langle M \vee I \rangle\}$:

$$\text{Nie: } \{\{nW, j, \langle M \vee I \rangle\}, \{W, nj, \langle M \vee I \rangle\}, \{W, j, \text{non} \langle M \vee I \rangle\}, \{nW, nj, \langle M \vee I \rangle\}, \{nW, j, \text{non} \langle M \vee I \rangle\}, \{W, nj, \text{non} \langle M \vee I \rangle\}, \{nW, nj, \text{non} \langle M \vee I \rangle\}\}.$$

Ze względu na własności spójnika \vee negację $\text{non} \langle M \vee I \rangle$ można w każdym miejscu, w którym występuje, zastąpić jednoznacznie przez $\langle nM, nI \rangle$:

$$\text{Nie: } \{\{nW, j, \langle M \vee I \rangle\}, \{W, nj, \langle M \vee I \rangle\}, \{W, j, \langle nM, nI \rangle\}, \{nW, nj, \langle M \vee I \rangle\}, \{nW, j, \langle nM, nI \rangle\}, \{W, nj, \langle nM, nI \rangle\}, \{nW, nj, \langle nM, nI \rangle\}\}.$$

Natomiast za schematem $\langle M \vee I \rangle$ kryją się trzy możliwości:

$$\text{Tak: } \{W, j, \langle M, I \rangle\}, \{W, j, \langle nM, I \rangle\}, \{W, j, \langle M, nI \rangle\}.$$

Możliwości te trzeba uwzględnić również wszędzie tam, gdzie w elementach tego zbioru, odpowiadającego odpowiedzi „Nie”, pojawia się zapis $\langle M \vee I \rangle$. Dlatego ogół możliwości wyznaczonych przez uniwersum tego pytania jest zbiorem szesnastoelementowym:

$$\begin{aligned}
A_p = & \{\{W, j, \langle M, I \rangle\}, \{W, j, \langle nM, I \rangle\}, \{W, j, \langle M, nI \rangle\}, \\
& \{nW, j, \langle M, I \rangle\}, \{nW, j, \langle nM, I \rangle\}, \{nW, j, \langle M, nI \rangle\}, \\
& \{W, nj, \langle M, I \rangle\}, \{W, nj, \langle nM, I \rangle\}, \{W, nj, \langle M, nI \rangle\}, \\
& \{W, j, \langle nM, nI \rangle\}, \\
& \{nW, nj, \langle M, I \rangle\}, \{nW, nj, \langle nM, I \rangle\}, \{nW, nj, \langle M, nI \rangle\}, \\
& \{nW, j, \langle nM, nI \rangle\}, \\
& \{W, nj, \langle nM, nI \rangle\}, \\
& \{nW, nj, \langle nM, nI \rangle\}\}.
\end{aligned}$$

W zbiorze tym możliwości są podzielone dychotomicznie: pierwsze trzy implikują odpowiedź właściwą twierdzącą, a z pozostałych wynika odpowiedź właściwa przecząca (dla ułatwienia podzielono ich zapis na rzędy: najpierw pojawiają się możliwości odpowiadające zanegowaniu wyłącznie pierwszego składnika osnowy, następnie wyłącznie drugiego, ... aż po schemat odpowiadający zanegowaniu każdego składnika osnowy).

Aby ułatwić porównanie zdania (3) z innymi zdaniami pytajnymi, spójrzmy na oparte na (3) pytanie:

(3b) *Wojtek jest czy matematykiem lub informatykiem?*

w którym partykuła „czy” odnosi się nie do całej osnowy $p = \text{Wojtek jest matematykiem lub informatykiem}$, lecz jedynie do jej końcowego członu. Takie odczytanie zdania pytajnego (3) wskazuje, że wiadomo, iż Wojtek kimś jest, natomiast przedmiotem pytania – a dokładniej: rozstrzygnięcia – jest jedynie to, czy jest on matematykiem lub informatykiem.

Uniwersum U pytania (3b) odzwierciedlające tylko odpowiedzi właściwe, tj. „Tak”/„Nie”, ma postać schematu:

$$U^{\{\langle M \vee I \rangle\}} = \{\langle M \vee I \rangle; \text{non}\langle M \vee I \rangle\},$$

a zbiór wszystkich możliwości wyznaczony przez to uniwersum to:

$$A_{\{\langle M \vee I \rangle\}} = \{\langle M, I \rangle, \langle nM, I \rangle, \langle M, nI \rangle; \langle nM, nI \rangle\}.$$

Jak widać, w przypadku pytania (3b) istnieją trzy możliwości gwarantujące prawdziwość twierdzącej odpowiedzi właściwej, natomiast tylko jedna możliwość

stanowi warunek wystarczający prawdziwości odpowiedzi przeczącej (a zarazem warunek konieczny, dlatego tylko właściwa odpowiedź przecząca jest odpowiedzią pełną¹⁴ na (3b)).

Dla uzupełnienia tego prostszego przykładu można – przy wykorzystaniu własności łączników koniunkcji i alternatywy rozłącznej – wskazać uniwersum dla pytań:

(4) *Wojtek jest czy matematykiem i informatykiem?*

(5) *Wojtek jest czy matematykiem albo informatykiem?*

W pierwszym z tych pytań elementarne możliwości są podzielone następująco:

$$U = \{ \langle M, I \rangle; \langle nM, I \rangle, \langle M, nI \rangle, \langle nM, nI \rangle \},$$

czyli w sposób „przeciwny” do uniwersum dla (3b), ponieważ tym razem odpowiedź właściwa przecząca wynika z trzech możliwości, natomiast rozkład możliwości w pełnym uniwersum drugiego pytania jest „symetryczny”:

$$U = \{ \langle M, nI \rangle, \langle nM, I \rangle; \langle M, I \rangle, \langle nM, nI \rangle \}^{15}.$$

W obu tych schematach z możliwości wyliczonych przed średnikiem wynika odpowiedź właściwa twierdząca, a z pozostałych – odpowiedź właściwa przecząca. Warto przy tym ponownie podkreślić, że schematy widoczne w zbiorze możliwości wyznaczonym przez uniwersum danego pytania trzeba traktować jako symboliczne nazwy albo skróty zdań osadzonych w kontekście (osnowie) danego pytania. Na przykład $\langle M, nI \rangle$ odnosi się do zdania „Wojtek jest matematykiem, lecz nie jest informatykiem”, a $\langle nM, nI \rangle$ reprezentuje zdanie „Wojtek nie jest ani matematykiem, ani informatykiem”. Jest oczywiste, że z każdej (tak rozumianej) możliwości wynika odpowiedź właściwa twierdząca albo przecząca.

Dychotomiczny podział elementów uniwersum jest niezbędny dla uznania pytania za PR. Czy jest to jednak warunek wystarczający? Wątpliwości uzasadniające to pytanie pojawiały się już na marginesie dotychczasowych analiz; teraz warto je

¹⁴Relacja między odpowiedziami właściwymi a pełnymi na PR jest niżej odrębnie omówiona.

¹⁵Na marginesie warto zauważyć, że zdania pytajne z łącznikiem *albo* mogą być rozumiane nie tylko jako pytania z kategorii PR, lecz także jako pytania tzw. selektywne. W takiej interpretacji zamiast (5) może się pojawić pytanie: *Wojtek jest czy matematykiem, czy informatykiem?* Uniwersum tego pytania, tj. $U = \{M, I\}$, także jest dwuelementowe, lecz nie jest podzielone dychotomicznie (podobne przykłady są niżej analizowane).

rozważyć dokładniej. Da się bowiem wykazać, że dychotomiczny podział danego uniwersum nie gwarantuje jeszcze, iż zostało ono wyznaczone przez pytanie domagające się rozstrzygnięcia. Najczęściej wprawdzie, gdy uniwersum pytania jest dychotomiczne (w sensie wyjaśnionym), pytanie należy do kategorii PR; istnieją jednak pytania o dychotomicznym uniwersum, które do tej kategorii nie należą.

Dla porównania warto spojrzeć na zdania pytalne nawiązujące do przykładu rozważanego wyżej:

(1) Jesteś w pracy czy na urlopie?

Jest oczywiste, że jeśli zdanie (1) jest odczytane jako koniunkcja zdań:

(1') Czy jesteś w pracy?

oraz

(1'') Czy jesteś na urlopie?,

to oba człony tej koniunkcji należą do kategorii PR¹⁶.

W interpretacji (1) można – dla uproszczenia analizy – wyjąć z zakresu kwestionowania słowo „jesteś” (jest, był, będzie?) oraz ujawnić domyślną w (1) pierwszą partykułę „czy”:

(1a) *Jesteś czy w pracy, czy na urlopie?*

Pytanie to nie należy do kategorii PR. Jego uniwersum {P, U} jest wprawdzie dwuelementowe, lecz nie jest dychotomiczne; z tego uniwersum trzeba wybrać jedną możliwość i podstawić ją za zmienną x w schemacie odpowiedzi właściwej „Jestem x ”, a uzyskane w ten sposób odpowiedzi nie są wzajemnie sprzeczne.

Pytanie sformułowane w (1a) bywa jednak także wyrażane zdaniem:

(1b) Jesteś czy w pracy albo na urlopie?

Odczytanie zgodne z interpretacją (1a) ponownie skłania do uznania (1b) za zdanie wyrażające pytanie do uzupełnienia o uniwersum {P, U}. Sformułowanie (1b) otwiera jednak także możliwość rozumienia go jako pytania do rozstrzygnięcia o uniwersum:

¹⁶Mowa o zdaniach pytalnych, a nie o pytaniach – co sygnalizuje zapis drukiem zwykłym – ponieważ (1') oraz (1'') są wieloznaczne (wieloznaczność tzw. zakresowa – wyjaśniona niżej).

$$\{<P \vee U>, non <P \vee U>\},$$

które reprezentuje odpowiedzi właściwe „Tak”/„Nie”, wynikające z możliwości podzielonych dychotomicznie widocznych w uniwersum pełnym:

$$\{\{P, nU\}, \{nP, U\}; \{P, U\}, \{nP, nU\}\}.$$

Warto jednak zauważyć, że taka interpretacja zdania pytajnego (1b), czyli rozumienie go jako pytania domagającego się rozstrzygnięcia „Tak”/„Nie”, jest w rzeczywistych sytuacjach znacznie mniej prawdopodobna niż analogiczne rozumienie go jako pytania do rozstrzygnięcia:

(5) *Wojtek jest czy matematykiem albo informatykiem?*

W przypadku pytania (5) prawdopodobieństwo obu odpowiedzi właściwych jest bowiem zbliżone, ponieważ możliwości te (bycia matematykiem oraz bycia informatykiem) równie dobrze mogą się wykluczać, jak i się nie wykluczać, a ponadto w danym przypadku obie mogą pozostawać niezrealizowane. Natomiast połączenie w (1b) za pomocą spójnika „albo” pracy z urlopem sprawia, że możliwości pociągające odpowiedź przeczącą są mało prawdopodobne – zwłaszcza że pytania takie jak (1b) zwykle zadaje się w sytuacji, w której jest oczywiste, że któraś z tych możliwości jest zrealizowana, a zapytany nie może być jednocześnie w pracy i na urlopie. W takiej sytuacji jedyną zasadną interpretacją jest ta zgodna z (1a), czyli odczytanie (1b) jako pytania do uzupełnienia (z podkategorii pytań selektywnych).

Skrajnym przykładem, a zarazem dobrze ilustrującym to, o czym mowa, jest zdanie pytajne:

(1c) *Jesteś czy w pracy albo nie w pracy?*

Interpretacja (1c) jako PR jest wykluczona, ponieważ „albo” wiąże w tym zdaniu pytajnym możliwości sprzeczne, a więc wykluczające się i dopełniające, co sprawia, że odpowiedź na tak zinterpretowane pytanie jest oczywista (taka interpretacja pytania nie jest zasadna). Dlatego w grę wchodzi jedynie rozumienie zgodne z:

(1d) *Jesteś czy w pracy, czy nie w pracy?*

Uniwersum tego pytania jest dwuelementowe:

$$U = \{P, nP\},$$

gdzie „n” w symbolu „nP” nie jest skrótem negacji *non*, lecz znakiem negacji przednazwowej; dlatego „nP” oznacza wszystkie inne miejsca oprócz P (miejsca pracy), w których zapytany może przebywać w chwili zadawania pytania. Dlatego (1d) można też wyrazić równoważnie pytaniem:

(1d') *Jesteś w pracy, czy gdzieś indziej?*

Ostatnie pytanie jeszcze wyraźniej niż (1d) pokazuje, że ta sama wątpliwość jest zwykle rozstrzygana przez odpowiedź na pytanie:

(1e) *Jesteś czy w pracy?*

Zwykle zresztą wątpliwość ta jest wyrażana właśnie przez (1e), a pytania takie jak (1d) stawia się na przykład wtedy, gdy zapytany unika jednoznacznej odpowiedzi na (1e), a pytający chce go skłonić do porzucenia takiej taktyki.

Pytanie (1e) niewątpliwie należy do kategorii PR. Właściwe odpowiedzi na to pytanie to „Tak”/„Nie”, co widać także w uniwersum tego pytania:

$$U = \{P, nP\},$$

w którym *n* w symbolu „nP” jest skrótem negacji *non*.

Mimo tych różnic w uniwersach, pytania (1d) i (1e), choć syntaktycznie i kategoriałnie różne (tylko (1e) jest PR), są semantycznie równoważne. Mianowicie równoważne są założenia oraz – co się ściśle z nimi wiąże – warunki trafności pytań (1d) i (1e). Bez formułowania tych założeń i warunków w symbolicznym języku teorii zbiorów, w którym łatwiej okazać ich równoważność, wystarczy przedstawić ich uproszczone porównanie w języku naturalnym. Założeniem wspólnym pytań (1d) i (1e) jest to, że adresat pytania (*X*) istnieje i gdzieś się znajduje (są miejsca, w których *X* jest), a założenie to wiąże się z warunkiem, że:

$T_{(1d)}$ *X* jest (dokładnie jedno) w pracy, nie w pracy (jest gdzie indziej);

$T_{(1e)}$ Jest takie miejsce, w którym jest *X* oraz (dokładnie jedno) praca jest tym miejscem; praca nie jest tym miejscem;

Jest oczywiste, że *X* jest w pracy \Leftrightarrow praca jest miejscem, w którym jest *X*,
a *X* jest nie w pracy \Leftrightarrow praca nie jest miejscem, w którym jest *X*¹⁷.

¹⁷W analizach w języku teorii mnogości ogólny schemat warunku trafności dla pytań do uzupełnienia trzeba skonkretyzować do pytania (1d), czyli do uniwersum $\{P, nP\}$, a schemat warunku trafności dla PR trzeba zapisać dla pytania (1e) i uniwersum $\{P, nP\}$, a następnie okazać, że warunki trafności dla obu tych pytań są równoważne, czyli wskazać – co tutaj zostało zapisane bardzo skrótowo – że $nP \Leftrightarrow nP$.

Wyniki analizy pytań związanych z (1) uzasadniają więc wniosek – stanowiący cel tych analiz – że istnieją pytania o dychotomicznym uniwersum, takie jak (1d), które nie należą do kategorii PR, choć – co warto dodać – mają swój równoważny odpowiednik wśród pytań PR.

1.2.2 Inną cechą PR jest to, że uniwersum każdego pytania tej kategorii jest wyznaczone wyłącznie przez odpowiadające mu jednoznaczne zdanie pytajne i przyjęty w nim podział składników osnowy na zakładane i kwestionowane. Jednakże cecha ta – wystarczająco zilustrowana pytaniami analizowanymi wyżej – nie wystarcza do rozpoznania pytań tej kategorii, ponieważ inne pytania także mogą jednoznacznie wyznaczać swoje uniwersum, jak było to widoczne w pytaniach nie-PR związanych z (1), a także w wielu innych przypadkach, na przykład w (okazjonalnych) pytaniach:

Kto spośród reprezentantów Polski zdobył medal na ostatniej olimpiadzie?

Kto spośród tu obecnych zdał egzamin?

Własność ta jest jednak dla PR warunkiem koniecznym, co oznacza, że jeśli wymóg ten nie jest spełniony, to pytanie należy do szeroko rozumianej kategorii pytań dopełnienia, a odpowiadające mu uniwersum musi być dookreślone warunkami niewidocznymi w zdaniu pytajnym. Uściślenia takie mogą być współzakładane przez uczestników danej sytuacji pytajnej albo mogą być formułowane w postaci dodatkowych wypowiedzi doprecyzowujących dane zdanie pytajne – w każdym razie w semiotycznej rekonstrukcji i analizie pytań trzeba je ujawnić oraz uwzględnić w schemacie struktury danego pytania, a tym samym w schemacie jego odpowiedzi właściwych.

2. WYMAGANIA METODOLOGICZNE

W metodologii ogólnej pytaniom i odpowiedziom są stawiane różnorodne warunki, rozmaicie nazywane i dzielone. W tych rozważaniach ogół (koniunkcja) takich wymogów jest oznaczany terminem „dobre postawienie” rozumianym szeroko, tj. tak, że obejmuje zarówno warunki językowe, jak i pozajęzykowe; z kolei warunki językowe obejmują tzw. warunki ogólnojęzykowe, czyli stawiane dowolnym wyrażeniom danego języka, oraz warunki specyficzne dla pytań, natomiast do warunków pozajęzykowych należą wymagania: zasadności, trafności i rozstrzy-

galności. Odpowiednio do tych warunków można wyróżniać odmiany wadliwości (złego postawienia) pytania i wskazać ich powody¹⁸.

Ponieważ jednak warunki dobrego postawienia pytania, a także ogólne wymogi metodologiczne stawiane odpowiedziom służą w tych analizach wyłącznie za kontekst charakterystyki PR, zostaną tu wybrane tylko te wymagania, które pozwalają porównać PR z innymi pytaniami, a zwłaszcza te warunki, które wyróżniają PR na tle innych pytań. Mianowicie zostaną uwzględnione właściwe dla pytań wymagania językowe, składające się na specyficzny dla pytań warunek jednoznaczności, zwanej erotetyczną, a spośród warunków pozajęzykowych tylko semantycznie rozumiany warunek trafności. Natomiast ogólne wymagania metodologiczne stawiane odpowiedziom zostaną w tych analizach zawężone do jednej tylko kwestii: jaka jest – w porównaniu z innymi pytaniami – relacja między właściwymi odpowiedziami na PR a odpowiedziami zwanymi adekwatnymi?

2.1 Jednoznaczność specyficzna dla pytań (erotetyczna) obejmuje jednoznaczność zwaną kwantyfikacyjną (kwantyfikacji, co do kwantyfikacji) oraz jednoznaczność zwaną zakresową; pytania niespełniające tych warunków są wieloznaczne kwantyfikacyjnie lub zakresowo.

Pytanie jest wieloznaczne kwantyfikacyjnie, gdy nie jest w nim określona liczba przedmiotów z uniwersum pytania, które trzeba wskazać w odpowiedzi. Na przykład, ile osób należy wskazać w odpowiedzi na pytanie:

(6) Kto spośród Polaków zdobył Nagrodę Nobla?

– czy wystarczy wskazać jedną, dwie, ..., a może wszystkie? W konkretnej sytuacji, zwłaszcza gdy ujednoznacznienie jest z innych powodów istotne (konkurs, egzamin), takiemu wieloznacznemu zdaniu pytajnemu towarzyszą dodatkowe wypowiedzi, na przykład polecenia uściślające pytanie, czyli określające jednoznacznie uniwersum pytania i schemat oczekiwanej odpowiedzi właściwej. Po

¹⁸ Dobre postawienie pytania obejmuje więc wszystkie „pożądane własności pytań” stawianych na poważnie, a zwłaszcza pytań stawianych w nauce (por. Brożek 2007: 182). Warunki tak rozumianego dobrego postawienia są omówione w (Jonkisz 2019; 2020a: 247–262), a w (Jonkisz 2023) zostały też zastosowane do oceny konkretnych problemów (pytań) filozoficznych. Obszerne ujęcie wymagań stawianych pytaniom, uzupełnione uwagami historycznymi i odesłaniami do innych koncepcji, można znaleźć w (Brożek 2007: 181–190). Por. także: (Ziemiński 1974: 130–133), (Wolter, Lipczyńska 1980: 229–231), (Hajduk 2000: 73), (Jadacki 2010: 93–103). Przy porównaniu koncepcji pytań trzeba pamiętać, że pytania w przyjętym tu podziale wymagań zwane trafnymi są w terminologii Ajdukiewicza „właściwie postawione” (1975: 89), a w nowszych publikacjach nawiązujących do Ajdukiewicza określa się je – przy węższym rozumieniu tej cechy – terminem „dobrze postawione”.

uściśleniu kwantyfikacji zarówno w uniwersum pytania, jak i w schemacie odpowiedzi pojawią się odpowiednio liczne zbiory: jedno-, dwu-, ... n -elementowe, aż do kwantyfikacji „wszystkie”, wymagającej wskazania pełnego zbioru, czyli wymienienia wszystkich polskich noblistów¹⁹.

Erotetyczna wieloznaczność kwantyfikacji dotyczy najczęściej pytań do uzupełnienia zwykłych, choć w sytuacjach pytajnych wieloznaczne pod tym względem bywają także pytania domagające się wyjaśnienia, ponieważ może być zasadna wątpliwość co do tego, ile wyjaśniających powodów (albo celów) trzeba wskazać w odpowiedzi na pytanie „Dlaczego p ?”. Dla rozwijanej tu charakterystyki ważne jest natomiast to, że jedynie PR nie są zagrożone erotetyczną wieloznacznością kwantyfikacji – co oczywiście, zwłaszcza gdy pamięta się, że odpowiedzi właściwe na PR są reprezentowane przez „Tak”/„Nie”.

Z kolei erotetyczna wieloznaczność zakresowa wynika z uzasadnionej w danej sytuacji wątpliwości co do tego, co jest w pytaniu zakładane (co jest wiadome, dane), a co jest kwestionowane, czyli co stanowi jego przedmiot (zakres). W kontekście tego zagrożenia sytuacja w obrębie pytań jest odwrotna niż w przypadku wieloznaczności kwantyfikacji. Mianowicie wieloznaczność zakresowa najczęściej występuje w kategorii PR – i właśnie w tej dziedzinie została najwcześniej dostrzeżona i stała się przedmiotem analiz – pojawia się także w pytaniach problemowych, a nie zagraża pytaniom dopełnienia zwykłym.

Dla uzupełnienia przykładów wieloznaczności zakresowej, które pojawiły się już przy analizie zdań pytajnych (2) oraz (3), spójrzmy na zdania pytajne oparte na osnowie:

$p = \text{Michał sprzedał samochód.}$

Wieloznaczne zakresowo są zdania pytajne:

(7a) Czy Michał sprzedał samochód?

oraz

(7b) Dlaczego Michał sprzedał samochód?,

¹⁹Na marginesie warto zauważyć, że pytanie (6) jest nieściśle także wskutek wadliwości pojęcia i kryterium bycia Polakiem (czy chodzi o narodowość, obywatelstwo, czy o jedno i drugie). Wada ta oraz odpowiadający jej warunek składowy dobrego postawienia należą jednak do kategorii ogólnojęzykowych. Również zdanie pytajne: „Czy wielu było polskich noblistów?” jest wadliwe (nieściśle) w sensie ogólnojęzykowym, a nie pod względem kwantyfikacji specyficznej dla pytań, mimo że nieściśłość dotyczy pojęcia ilościowego (wielu/niewielu).

ponieważ nie wiadomo, której części osnowy *p* – od pojedynczych składników aż do jej całości – dotyczy pytanie: *Czy/Dlaczego Michał ...?, Czy/Dlaczego ... sprzedał ...?, Czy/Dlaczego ... samochód?* itd.²⁰ Mowa tu o wieloznaczności zdań pytajnych, ponieważ w konkretnej sytuacji, czyli gdy zdania te są wypowiedzane, któreś z możliwych znaczeń może być oczywiste. Natomiast jednoznaczne pod tym względem są (okazjonalne) zdania pytające:

(8a) *Kto sprzedał samochód?*

(8b) *Co Michał zrobił z samochodem?*

(8c) *Co sprzedał Michał?*

2.2 Trafność pytania bywa rozumiana pragmatycznie. Trafnymi nazywa się wtedy pytania w danej sytuacji celne merytorycznie, a zwłaszcza przełomowe dla toczącej się dyskusji, prowadzonego dociekania lub rozwijanego rozumowania. Tu jednak, jak już zapowiedziano, chodzi o semantyczną cechę pytań i odpowiadający jej warunek składowy dobrego postawienia pytania. Cecha ta jest rozmaicie rozumiana (i nazywana), zawsze jednak dotyczy wartości logicznej zdań ściśle związanych z pytaniem, tj. jego założeń albo odpowiedzi właściwych.

Kwestia trafności jest ważna dla charakterystyki PR, ponieważ przekonanie, że każde PR jest trafne („właściwie postawione”), opiera się na autorytecie Ajdukiewicza: „Pytania rozstrzygnięcia są zawsze właściwie postawione, mają one bowiem tylko dwie odpowiedzi właściwe, będące zdaniem nawzajem sprzecznymi, a z tych dwóch zdań zawsze jedno jest prawdziwe, a jedno fałszywe” (Ajdukiewicz 1975: 89).

Pogląd, zgodnie z którym każde pytanie do rozstrzygnięcia jest „właściwie postawione”, jest jednak od dawna kwestionowany – także w teoriach pytań nawiązujących do koncepcji Ajdukiewicza²¹. Jako kontrprzypadki dla tego ogólnego twierdzenia najczęściej wskazuje się pytania wyrażane w zdaniach takich jak:

(9) *Czy Justyna zaprzestała biegania w ultramaratonach?*

(10) *Czy Magdalena trenuje snowboard i kitesurfing?*

²⁰Dla uproszczenia analiz pomijam formułowanie innych możliwych ujednoznaczeń tych zdań pytajnych. Pełne analizy wieloznaczności, zilustrowane wieloma przykładami, znajdują się m.in. w (Brożek 2008), (Jonkisz 2019, 2020a).

²¹Por. np. (Wolter, Lipczyńska 1980: 229–230), (Koj 1972), (Wiśniewski 2006), (Brożek 2007: 105, 142–144).

(11) Czy Zosia lubi Juliusza?²²

Pytania w rodzaju (9) – zwane pytaniami o zaniechanie – nie są trafne („bezpieczne”, „dobrze postawione”), ponieważ jeśli czynność wskazana w osnowie zdania pytajnego nie miała miejsca, to obie odpowiedzi właściwe na to pytanie są fałszywe. Na przykład wspólnym założeniem odpowiedzi twierdzącej i przeczącej na (9) jest fałszywe założenie, że Justyna biegła ultramaratony: „Tak” ≈ biegła i przestała biegać; „Nie” ≈ biegła i nie przestała (nadal biega) (Wiśniewski 2006: 131–133)²³.

Pytania takie jak (10) – zwane w naszych analizach pytaniami o osnowie ze składnikiem złożonym (zilustrowanymi pytaniami (3), (4) i (5)) – nie są trafne, ponieważ gdy się je odczyta jako pytania *de re*, jak na przykład:

(10a) *Magdalena trenuje czy snowboard i kitesurfing?*,

wtedy odpowiedzi właściwe wprawdzie się wykluczają, lecz nie dopełniają, czyli nie są sprzeczne, co znaczy, że ich alternatywa nie jest prawdą logiczną (por. Wiśniewski 2006: 138–140).

Taki sam, choć mniej widoczny, jest powód wadliwości pytań w rodzaju (11), to jest pytań dotyczących relacji takich jak *lubi*, *szanuje* itp. Mianowicie para zdań, z których w jednym użyta jest nazwa relacji, a w drugim jej zaprzeczenie – czyli odpowiedź właściwa twierdząca oraz przecząca – wyklucza się, lecz nie dopełnia, ponieważ oprócz tego, że ktoś jest przez kogoś lubiany bądź nielubiany (w sensie przeciwnym do lubienia), możliwy jest jeszcze obojętny stosunek do danej osoby (por. Wiśniewski 2006: 135–137)²⁴.

Rozważania nad warunkiem trafności pytań rozstrzygnięcia oraz komentarze do przedstawionej argumentacji za możliwą ich nietrafnością warto rozpocząć

²²Przykłady zdań pytajnych (9)–(11) nawiązują do przykładów analizowanych w (Wiśniewski 2006).

²³Por. także (Brożek 2008: 157), gdzie podano przykłady pytań o zaniechanie, które mogą nie być trafne („dobrze postawione”). Warto przy tym zauważyć, że podobna wątpliwość dotyczy pytań „o rozpoczęcie”, np. „Czy Janek już chodzi?”, „o kontynuację” – „Czy Zosia nadal gra na pianinie?”, „o ukończenie” – „Czy Jakub ukończył budowę ścieżki rowerowej?” itp.

²⁴Na marginesie omawianej argumentacji warto zauważyć, że podobnie jak w przypadku relacji takich jak *lubi*, *szanuje* rzecz ma się z takimi nazwami relacji, jak (*jest*) *starszy*, *wyższy*, *dłuższy* itp., a także z nazwami używanymi w pytaniami dotyczących niektórych stanów i cech, np. „Czy Lech jest szczęśliwy?”. Chodzi tu bowiem o użycie w pytaniu takiej nazwy, której zakres oraz zakres jej negacji oznaczającej przeciwieństwo są rozłączne, lecz nie są wyczerpujące, to jest nie sumują się do uniwersum wskazanego danymi nazwami – tak jak w pytaniu (11), gdzie relacja „obojętności” nie mieści się w zakresie „nielubienia” rozumianego jako przeciwieństwo lubienia (mieści się w zakresie nazwy sprzecznej do „lubienia”, tj. w zakresie „nie-lubienia”).

od oczywistej uwagi: ocena trafności PR zależy od pojęcia (definicji) trafności przyjętego za podstawę oceny tej cechy pytań. Jednakże pojęcie to nie zostało w semiotyce uzgodnione. Pytanie uznaje się bowiem za trafne m.in. wtedy i tylko, gdy:

- (i) nie ma fałszywych założeń;
- (ii) ma wyłącznie prawdziwe założenia;
- (iii) ma prawdziwą odpowiedź właściwą;
- (iv) ma zarówno prawdziwą, jak i fałszywą odpowiedź właściwą²⁵.

W koncepcji Ajdukiewicza pytania trafne (nazywane właściwie postawionymi) są rozumiane zgodnie z definicją (iv)²⁶. Mówiąc dokładniej, pytanie jest właściwie postawione, gdy są spełnione jego tzw. założenia: założenie pozytywne – czyli twierdzenie, że pytanie ma prawdziwą odpowiedź właściwą – oraz założenie negatywne, czyli twierdzenie, że pytanie ma fałszywą odpowiedź właściwą (1975: 88–89). Czy jednak każde PR jest w tym znaczeniu trafne („właściwie postawione”)?

Bez dokładniejszego omawiania argumentacji za przyjęciem określenia (iv) wystarczy tu wskazać istotne dla bieżących analiz wyniki rozważań opartych na tej definicji²⁷. Otóż da się wykazać, że zastosowanie warunku (iv) – a dokładniej: zastosowanie równoważnego mu wymagania Ajdukiewicza (1975: 89), by dla pytania trafnego („właściwie postawionego”) prawdziwa była alternatywa wszystkich odpowiedzi właściwych (założenie pozytywne) oraz alternatywa negacji wszystkich odpowiedzi właściwych (założenie negatywne) – prowadzi do wniosku, że

²⁵Określenia (i)–(iv) nie są wynikiem wyczerpującego przeglądu definicji proponowanych w teoriach pytań. Mniej wybiórcze ujęcie tej kwestii oraz odesłania do innych definicji można znaleźć np. w (Brożek 2007) i (Jonkisz 2020a).

²⁶Pytania spełniające warunek (iii), składowy dla wymagania (iv), są także nazywane bezpiecznymi (*safe*) (por. m.in. Wiśniewski 2006: 131–133) lub rzetelnymi (*sound*) (np. Wiśniewski 2013: 37; 2015: 35; 2018: 300; 2021: 112). W tych analizach można pominąć zaproponowane w cytowanych pracach rozróżnienie pytań *safe* (mających prawdziwą odpowiedź właściwą w danym modelu, tj. w kontekście danego, np. obecnie przyjmowanego, podzbioru zdań prawdziwych wydzielonego z ogółu zdań oznajmujących) oraz *sound* (mających status *safe* w każdym modelu, tj. przy dowolnym podziale zdań oznajmujących na prawdziwe i inne).

²⁷Koncepcja trafności oparta na warunku równoważnym z (iv) została rozwinięta w (Jonkisz 2020a), gdzie wybór definicji (iv) jest uzasadniony – głównie tym, że definicja ta jest logicznie najmocniejsza, co wzmacnia metodologiczne wymagania stawiane pytaniom, jako że trafność jest podstawowym warunkiem składowym dobrego postawienia. W cytowanej pracy wniosek o możliwej nietrafności PR jest uzasadniony (2020a: 122–150).

nie każde pytanie do rozstrzygnięcia jest „właściwie postawione”. Właściwym dla PR warunkiem trafności jest bowiem prawdziwość alternatywy rozłącznej:

$$(T) C^{\{\dots\}'}(\{\dots\}) \vee C^{\{\dots\}'}(\text{non}\{\dots\}).$$

W formule tej $\{\dots\}$ oznacza tę część osnowy p , która jest w danym pytaniu kwestionowana, a $\{\dots\}'$ – widoczne w indeksie górnym symbolu C – oznacza pozostałą, niekwestionowaną jej część²⁸. Właściwa odpowiedź twierdząca sformułowana w pełnym brzmieniu jest reprezentowana schematem $C^{\{\dots\}'}(\{\dots\})$, a formuła $C^{\{\dots\}'}(\text{non}\{\dots\})$ jest symbolicznym zapisem właściwej odpowiedzi przeczącej. Zdania oznaczane tymi schematami są wprawdzie identyczne z odpowiednio p oraz $\sim p$; w warunku (T) widać jednak, co jest w pytaniu niekwestionowane i w odpowiedzi zakładane, a co ma być w odpowiedzi rozstrzygnięte pozytywnie bądź negatywnie.

Zastosowanie do PR warunku (T) oraz widocznego w nim sposobu reprezentowania odpowiedzi właściwych ułatwia wskazanie wad wyżej przedstawionej argumentacji, choć zarazem uzasadnia sformułowany w niej wniosek o możliwej nietrafności PR.

Ogólna prawidłowość jest następująca: PR jest nietrafne zawsze i tylko, gdy zakładany w pytaniu warunek $C^{\{\dots\}'}$ jest fałszywy. W pytaniach podpadających pod schemat „Czy p ?”, czyli w PR rozumianych *de dicto*, warunek $C^{\{\dots\}'}$ nie może być fałszywy, ponieważ jest pusty, skoro jest w nich kwestionowana cała osnowa p . Dlatego pytania takie są zawsze trafne, ponieważ alternatywa $p \vee \sim p$ jest zawsze prawdziwa.

Natomiast trafność PR, w których nie cała osnowa jest kwestionowana, zależy od prawdziwości zakładanego w nich warunku $C^{\{\dots\}'}$. Na przykład pytanie:

(3b) *Wojtek jest czy matematykiem lub informatykiem?*,

zwykle dobrze postawione, nie jest trafne wtedy, gdy zakładany w nim warunek jest fałszywy:

$$C^{\langle M \vee I \rangle'} = \{W, j\} \approx \text{Wojtek kimś (zawodowo, z wykształcenia) jest,}$$

co ma miejsce na przykład wtedy, gdy Wojtek nie jest matematykiem ani informatykiem, lecz był lub będzie matematykiem lub informatykiem, albo gdy

²⁸Zdaniowy odpowiednik $C^{\{\dots\}'}$ to tzw. warunek pytania będący jego założeniem bezpośrednim (por. Jonkis 2020a: 119).

bycie matematykiem lub informatykiem nie dotyczy Wojtka, lecz kogoś innego. Schematy warunku trafności oraz odpowiedzi właściwych na (3b) są następujące (skrótowo jw.):

$$(T) \{W, j\}(\langle M \vee I \rangle) \underline{\vee} \{W, j\}non(\langle M \vee I \rangle),$$

$$\text{„Tak”} = \{W, j\}(\langle M \vee I \rangle),$$

$$\text{„Nie”} = \{W, j\}(non(\langle M \vee I \rangle)).$$

Jeśli warunek $C^{\{...\}'} = \{W, j\}$ jest fałszywy, to fałszywy jest warunek trafności oraz obie odpowiedzi właściwe:

$$\text{„Tak”} \approx \textit{Wojtek jest matematykiem lub informatykiem},$$

$$\text{„Nie”} \approx \textit{Wojtek jest kimś, lecz nie (jest) matematykiem lub informatykiem}.$$

Ta ogólna prawidłowość dotyczy także tzw. pytań o zaniechanie. Na przykład gdy zdanie pytające:

(9) Czy Justyna zaprzestała biegania w ultramaratonach?

jest rozumiane jako pytanie *de dicto*:

(9a) *Czy Justyna zaprzestała biegania w ultramaratonach?*

wtedy kwestionowana jest cała jego osnowa $p = \{J, z, B, U\}$ („w ultramaratonach” jest skracane literą U), warunek $C^{\{...\}'} = \{J, z, B, U\}'$ jest pusty, a warunek trafności:

$$(T) \{J, z, B, U\} \underline{\vee} non\{J, z, B, U\},$$

który można prościej zapisać jako $p \underline{\vee} \sim p$, jest na pewno spełniony²⁹. Inaczej mówiąc, prawdziwa jest dokładnie jedna z odpowiedzi właściwych:

$$\text{„Tak”} = \textit{Justyna zaprzestała biegania w ultramaratonach},$$

$$\text{„Nie”} = \textit{Nieprawda, że / Nie jest tak, że Justyna zaprzestała biegania w ultramaratonach}.$$

²⁹Prawdziwa jest równoważność $\sim p \Leftrightarrow non(p)$ (por. Jonkisz 2020a: 44–58, **W3.b**).

Ponieważ bieżąca analiza odnosi się do uprzednio streszczonej argumentacji, trzeba podkreślić, że pytanie (9a) jest trafne także w sytuacji, gdy wskazane w nim bieganie w ogóle nie było realizowane. Falszywe twierdzenie „Justyna biegła w ultramaratonach” nie jest bowiem założeniem obu tych odpowiedzi, lecz przyjmowane jedynie w odpowiedzi twierdzącej, a zatem fałszywej. Natomiast odpowiedź przecząca jest prawdziwa: Justyna nie zaprzestała, ponieważ w ogóle nie biegła. Trafność (9a) jest zapewniona samą strukturą tego pytania (tym, że jest *de dicto*)³⁰.

Zagrożenie nietrafnością pojawia się natomiast, gdy (9) jest rozumiane jako pytanie *de re*. Mowa o możliwości, ponieważ samo rozumienie (9) jako pytania *de re* nie skutkuje nietrafnością. Pytanie:

(9b) *Justyna zaprzestała biegania czy w ultramaratonach?*

o ile założenie tego pytania, tj.:

$$C^{\{U\}'} = \{J, z, B\} \approx \textit{Justyna zaprzestała biegania},$$

jest prawdziwe – co znaczy, że biegła i już nie biega – to (9b) jest trafne, ponieważ jedna z odpowiedzi właściwych jest prawdziwa: jeśli zaprzestanie biegania dotyczy ultramaratonów, to prawdziwa jest odpowiedź twierdząca, w przeciwnym razie prawdziwa jest odpowiedź przecząca. Gdy natomiast założenie to jest fałszywe, wtedy (9b) nie jest trafne, ponieważ fałszywe są zarówno obie odpowiedzi właściwe, jak i warunek trafności:

$$(T) \{J, z, B\}(U) \underline{\vee} \{J, z, B\}non(U).$$

Jeśli chodzi o pytania ze składnikiem złożonym, takie jak oparte na zdaniu:

(10) *Czy Magdalena trenuje snowboard i kitesurfing?,*

to ich analiza metodą zastosowaną do (3a), (3b), (4) i (5) prowadzi do wniosku, że pytania takie są trafne („bezpieczne”) – także gdy są odczytane jako *de re*, o ile, co stanowi warunek ogólny, prawdziwe jest przyjmowane w nich założenie. Na przykład pytanie:

(10a) *Magdalena trenuje czy snowboard i kitesurfing?,*

³⁰Również analizowane w (Wiśniewski 2006: 131–133) pytanie (4) jest z tego samego powodu trafne („bezpieczne”), wbrew ocenie sformułowanej w cytowanym artykule.

w którym kwestionowana jest nie cała osnowa $p = \{M, t, \langle S \wedge K \rangle\}$, lecz tylko jej końcowy, złożony człon $\langle S \wedge K \rangle$, jest trafne, o ile prawdziwe jest jego założenie:

$$C^{\{\langle S \wedge K \rangle\}'} = \{M, t\} \approx \text{Magdalena (coś) trenuje.}$$

Warunek trafności tego pytania jest bowiem alternatywą:

$$(T) \{M, t\}(\langle S \wedge K \rangle) \underline{\vee} \{M, t\}non(\langle S \wedge K \rangle),$$

której znaczenie staje się widoczne, gdy drugi składnik uniwersum tego pytania:

$$U^{\{\langle S \wedge K \rangle\}} = \{\langle S \wedge K \rangle; non(\langle S \wedge K \rangle)\}$$

zastąpi się „ukrytymi” za nim elementarnymi możliwościami:

$$A_{\{\langle S \wedge K \rangle\}} = \{\langle S \wedge K \rangle; \langle nS, K \rangle, \langle S, nK \rangle, \langle nS, nK \rangle\}^{31}.$$

Jeśli zachodzi $\langle S \wedge K \rangle$, to prawdziwa jest odpowiedź twierdząca, jeśli nie, tj. gdy jest zrealizowana któraś z możliwości wyliczonych w zbiorze $A_{\{\langle S \wedge K \rangle\}}$ po średniku, to prawdziwa jest odpowiedź przecząca (inna sprawa, że nie jest odpowiedzią pełną). Zatem odpowiedzi właściwe na pytania takie jak (10a) nie tylko się wykluczają, lecz także dopełniają, czyli są sprzeczne, a ich alternatywa jest prawdą logiczną³².

W sposób analogiczny da się wykazać, że również odpowiedzi właściwe na pytania uzyskane ze zdania pytajnego takiego jak:

(11) Czy Zosia lubi Juliusza?

są sprzeczne, czyli nie tylko się wykluczają, lecz także dopełniają. Na potrzeby argumentacji prościej jest analizować pytanie oparte na osnowie $p = \{Z, l, J\}$:

(11a) *Zosia Juliusza czy lubi?*

³¹Pytania oparte na zdaniu (9) można analizować jako pytania ze składnikiem ukrycie złożonym: zaprzestała = $\langle \text{biegała} \wedge \text{już nie biega} \rangle$. Wyniki takiej analizy potwierdzają sformułowane wyżej wnioski co do ich trafności.

³²Dotyczy to także zdań pytajnych, w których są takie składniki złożone, jak analizowany w (Wiśniewski 2006: 138–140) „lubi i szanuje” – ponownie wbrew ocenie sformułowanej w cytowanej pracy.

Przyjmijmy ponadto „nl” jako skrót relacji nielubienia (przeciwieństwo lubienia) oraz „o” jako skrót relacji obojętności. Dwielementowe uniwersum $U^{\{l\}} = \{l, non(l)\}$ wyznacza trzy elementarne możliwości $A_{\{l\}} = \{l; nl, o\}$: pierwsza wskazuje na pełną odpowiedź twierdzącą $\{Z, J\}(l)$, a niepełna odpowiedź przecząca $\{Z, J\}non(l)$ jest równoważna alternatywie odpowiedzi pełnych $\{Z, J\}(nl)$ i $\{Z, J\}(o)$. Jest oczywiste, że odpowiedzi $\{Z, J\}(l)$ oraz $\{Z, J\}non(l)$ nie tylko się wykluczają, lecz także dopełniają, ponieważ elementy zbioru $A_{\{l\}} = \{l; nl, o\}$ wyczerpują możliwe relacje między Zofią a Juliuszem³³.

Taka analiza pytań opartych na zdaniach pytajnych (9), (10) i (11) podważa jedynie krytykowane tu uzasadnienie nietrafności takich pytań, nie zmieniając ogólnego wniosku, że spośród pytań kategorii PR jedynie pytania *de dicto* są zawsze trafne, natomiast niektóre pytania *de re* mogą być nietrafne. Dokładniej mówiąc, pytania takie są nietrafne, gdy fałszywy jest przyjmowany w nich warunek (założenie) $C^{\{...\}}$.

Na przykład trafne są pytania:

- (12) *Czy kwadratowe koło ma przekątne?*
- (13) *Czy w zamachu smoleńskim użyto bomby?*
- (14) *Czy syreny śpiewają tylko o świcie?*

Natomiast pytania:

- (12a) *Kwadratowe koło czy ma przekątne?*
- (13a) *W zamachu smoleńskim czy użyto bomby?*
- (14a) *Syreny śpiewają czy tylko o świcie?*

można uznać za trafne tylko wtedy, gdy istnieją kwadratowe koła, był w Smoleńsku zamach oraz istnieją śpiewające syreny.

³³ Również ten wniosek jest niezgodny z wynikami analizy w (Wiśniewski 2006: 135–137), a źródłem błędnej interpretacji jest traktowanie pojawiającej się w pytaniach *de re* negacji *non* (tak w cytowanej pracy oznaczana jest ta relacja) jako funktora predykatotwórczego od argumentu predykatowego. Wskutek tego źle jest interpretowana przecząca odpowiedź na pytania takie jak (24) „Czy Kleofas LUBI Zenobiusza?” (numer pytania i wyróżnienie kwestionowanego składnika osnowy jak w cytowanym artykule). Odpowiedź „Nie” nie skraca bowiem zdania (27) „Kleofas nie lubi Zenobiusza” (Wiśniewski 2006: 136), lecz – zgodnie z wyżej przybliżonym, zdaniotwórczym rozumieniem negacji *non* – skraca zdanie: „Nieprawda że / nie jest tak, że lubi (Kleofas Zenobiusza)” – mówiąc inaczej i w terminologii nawiązującej do wyjaśnień zapisów symbolicznych stosowanych w (Jonkisz 2020a: 113–174): lubienie nie należy do zbioru relacji wiążących Kleofasa z Zenobiuszem.

Sformułowane w tych analizach wnioski co do trafności PR zostały uzasadnione w ramach koncepcji, w której punktem wyjścia jest definicja trafności zgodna z określeniem (iv). Może się jednak pojawić wątpliwość, czy wniosek o możliwej nietrafności PR pozostaje aktualny na gruncie innych koncepcji. Nie chodzi przy tym o stosowaną w nich terminologię – o to, czy pytanie jest zwane trafnym, bezpiecznym, poprawnie lub dobrze postawionym, pytaniem rzetelnym itd.³⁴ – lecz o to, czy wniosek ten jest uzasadniony także wtedy, gdy cecha tu zwana trafnością jest rozumiana inaczej niż w definicji (iv).

By rozstrzygnąć tę wątpliwość, wystarczy dostrzec, że określenia (i)–(iv) są podane w kolejności od logicznie najsłabszego do najmocniejszego. Oczywiście jest, że (iv) \Rightarrow (iii) oraz że (ii) \Rightarrow (i), natomiast dla wykazania, że (iii) \Rightarrow (ii), niezbędne jest uściślenie pojęcia założeń pytania, a przede wszystkim pojęcia odpowiedzi właściwej, ponieważ pojęcie to występuje wprost w (iii) i (iv), a pośrednio w (i) i (ii), jako że założenia dowolnego pytania są definiowane jako zdania wynikające logicznie z każdej jego odpowiedzi właściwej³⁵. Otóż na podstawie wyników analiz opartych na tych uściśleniach można przyjąć, że koniecznym warunkiem udzielenia, a więc istnienia, prawdziwej odpowiedzi właściwej jest prawdziwość założeń dowolnego pytania (por. Jonkisz 2020a: 122–150). Inaczej mówiąc, jeśli pytanie ma fałszywe założenie, to nie ma prawdziwej odpowiedzi właściwej: \sim (ii) $\Rightarrow \sim$ (iii); jest to równoważne implikacji (iii) \Rightarrow (ii). Co więcej, w przypadku pytań do rozstrzygnięcia zachodzi (iv) \Leftrightarrow (iii), a gdy przyjmie się ponadto, że każde założenie pytania ma wartość logiczną (także wtedy, gdy chodzi o zdania ocenne i normatywne), wtedy wszystkie te określenia są dla pytań do rozstrzygnięcia równoważne.

Dla rozwijanej tu charakterystyki PR ważny jest wniosek ogólny: pytania tej kategorii nie wyróżniają się trafnością. Jak wszystkie inne pytania, PR mogą być nietrafne („niewłaściwie postawione”) w każdym z wyróżnionych wyżej znaczeń trafności.

³⁴Pytania spełniające Ajdukiewiczza warunek (iii), składowy dla wymagania (iv), są nazywane rzetelnymi (*sound*) (por. np. Wiśniewski 2013: 37; 2015: 35; 2018: 300).

³⁵Definicje założeń pytania (bezpośredniego i dalszych), oparte na uściślonym pojęciu odpowiedzi właściwej, przedstawiam w (Jonkisz 2020a); uzasadnienie twierdzenia, że pojęcie odpowiedzi właściwej jest podstawowe w każdej logicznej teorii pytań, znajduje się w (Jonkisz 2021b); zagadnienie odpowiedniości między pytaniami i zbiorami ich odpowiedzi właściwych omawiam w (Jonkisz 2025).

2.3 ODPOWIEDZI NA PYTANIA ROZSTRZYGNIECIA

Zamiast o odpowiadaniu na PR można mówić także o rozstrzyganiu takich pytań. Trzeba jednak zastrzec, że chodzi tu wyłącznie o odpowiedzi formułowane w reakcji na PR, z pominięciem kontekstu uzasadniania odpowiedzi na takie pytania, który wiąże się z wieloma zagadnieniami niemieszczącymi się w semiotyce i metodologii ogólnej, a zarazem mocno osadzonymi w praktyce i kontekście dziejowym stawiania pytań i uzasadniania odpowiedzi (na przykład dostępność potrzebnych danych oraz metod ich uzyskania).

Odpowiedzi na PR zostaną ocenione w kontekście kryteriów wyróżniania kategorii odpowiedzi stosowanych w metodologii i logice, czyli kryteriów ich klasyfikowania. Celem jest porównanie odpowiedzi na PR z odpowiedziami na inne pytania, a mówiąc dokładniej – ukazanie różnicy między odpowiedziami na PR a odpowiedziami na pytania dopełnienia (zwykłe i problemowe) pod względem relacji między ich odpowiedziami właściwymi a odpowiedziami adekwatnymi.

2.3.1 W koncepcjach rozwijanych w semiotyce logicznej proponuje się różne kategoryzacje odpowiedzi. Na potrzeby zapowiedzianego porównania zostaną tu uwzględnione następujące rodzaje odpowiedzi: tzw. dorzeczne (zawężające i korygujące), pełne, częściowe, wprost i niewprost, minimalnie pełne wprost oraz adekwatne (określenia są podane w kolejności ułatwiającej definiowanie)³⁶.

Odpowiedź zawężająca wskazuje pewne możliwości, wykluczając tym samym pozostałe (co najmniej jedną) spośród możliwości zawartych (wprost bądź nie wprost) w uniwersum pytania.

Odpowiedź korygująca to taka, z której wynika negacja założenia danego pytania.

Odpowiedź dorzeczna to odpowiedź zawężająca albo korygująca (Jonkisz 2020a: 176–186, **D6**)³⁷.

³⁶W charakterystyce rodzajów odpowiedzi wykorzystano tu wyniki obszernie uzasadnione w (Jonkisz 2020a: 175–246).

³⁷Można powiedzieć, że odpowiedź korygująca – np. „Żaden Polak nie zdobył Nagrody Nobla” na pytanie (6) czy „Michał niczego nie sprzedał” jako odpowiedź na pytanie (8c) – także wyklucza możliwości z uniwersum, a tym samym możliwe odpowiedzi, i to w sposób skrajny, uchyla bowiem założenia, a tym samym wyklucza wszystkie możliwości. Nie można jej jednak nazwać skrajnie zawężającą, ponieważ nie wskazuje żadnych możliwości. To, co wspólne dla odpowiedzi zawężających i korygujących (czyli dla odpowiedzi dorzecznych) oraz co odróżnia je od odpowiedzi niedorzecznych, polega na tym, że ingerują w uniwersum pytania, tj. wskazując niektóre, wykluczają pozostałe (zawężające) albo wykluczają wszystkie (korygujące).

Odpowiedź pełna wskazuje dokładnie jedną spośród ogółu możliwości zawartych w uniwersum danego pytania; odpowiedź częściowa to niepełna odpowiedź zawężająca na to pytanie (Jonkisz 2020a: 186–202, **D7**, **D8**)³⁸.

Odpowiedź danego rodzaju (dorzeczną, zawężającą, zawężającą pełną, zawężającą częściową, korygującą) uznaje się za odpowiedź wprost – gdy spełnia kryterium należenia do odpowiedzi tego rodzaju; za odpowiedź niewprost – gdy wynika z niej zdanie różne od danej odpowiedzi, lecz spełniające to kryterium (Jonkisz 2020a: 202–231, **D9**, **D10**)³⁹.

Odpowiedź minimalnie pełna wprost to taka odpowiedź pełna wprost, z której nie wynika logicznie żadne nierównoważne z nią zdanie, będące również pełną odpowiedzią wprost na to pytanie (Jonkisz 2020a: 231–234, **D11**)⁴⁰.

Odpowiedź adekwatna to prawdziwa odpowiedź minimalnie pełna wprost (Jonkisz 2020a: 234, **D12**).

Odpowiedzi adekwatne – jak widać w przytoczonej ich definicji – łączą w sobie inne cechy (rodzaje) odpowiedzi. W charakterystyce odpowiedzi przyjmuje się pojęcia, rozumiane jak w dotychczasowych analizach: pytania, tj. zdania pytajnego jednoznacznego w sensie ogólnojęzykowym i erotetycznym, oraz uniwersum U pytania i możliwości zawartych w U wprost lub nie wprost (ujawnianych w tzw. uniwersum pełnym, zwanym też ogółem A możliwości wyznaczonym przez U).

Zapowiedziane porównanie wymaga ponadto pojęcia odpowiedzi właściwej, używanego w dotychczasowych analizach bez uściślenia. Twierdzenie, że odpowiedź na dane pytanie (dowolnego rodzaju) jest właściwa wtedy i tylko, gdy jest zgodna z wyznaczonym przez pytanie schematem odpowiedzi, pozostaje nieskuteczną deklaracją, o ile nie jest osadzone w koncepcji struktury pytań i odpowiedzi właściwych, w której takie schematy są opracowane. Zakładanie w tych analizach

³⁸Zakresy nazw „odpowiedź pełna” i „odpowiedź niepełna” dopełniają się do uniwersum odpowiedzi, co znaczy, że wśród odpowiedzi niepełnych są zarówno odpowiedzi dorzeczne korygujące, jak i niedorzeczne. Dlatego odpowiedzi częściowe są określone jako takie odpowiedzi niepełne, które są zawężające, a nie są pełne. Odpowiedź pełną można nazwać skrajnie zawężającą.

³⁹Na przykład na pytanie (4) odpowiedź „Wojtek jest matematykiem i informatykiem” jest pełna wprost, a zdania „Wojtek jest jednym i drugim” lub „Wojtek uzyskał nagrody naukowe w obu tych dyscyplinach” to odpowiedzi pełne niewprost; na pytanie (3b) „Wojtek nie jest matematykiem” to odpowiedź częściowa wprost, a „Wojtek nawet nie wie, co to informatyka” to odpowiedź częściowa niewprost; na pytanie (10a) „Magdalena niczego nie trenuje” to odpowiedź korygująca wprost, a zdanie „Magdalena ma dopiero 3 lata” koryguje to pytanie nie wprost.

⁴⁰Nazwa „odpowiedź minimalnie pełna” jest lepsza od zaproponowanej w cytowanej monografii „odpowiedź pełna minimalna”. Odpowiedź „Magdalena trenuje snowboard od dawna i kitesurfing od roku” nie jest minimalnie pełną odpowiedzią na pytanie (10a), ponieważ wynika z niej nierównoważna z nią odpowiedź (minimalnie) pełna „Magdalena trenuje snowboard i kitesurfing”.

ścisłego rozumienia odpowiedzi właściwej można uzasadnić twierdzeniem, że dobrze postawione pytanie wyznacza jednoznacznie schemat dla swoich odpowiedzi właściwych, a tym samym swoje uniwersum i zawarte w nim możliwości⁴¹.

Przykłady różnych odpowiedzi na PR oraz uwagi dotyczące pojęcia odpowiedzi właściwej warto, w kontekście wyżej podanych definicji, uzupełnić przykładem odpowiedzi na pytanie dopełnienia:

(15) *Kto odkrył pierwiastek polon?*,

uściślone poleceniem, aby podać pełne imię i nazwisko odkrywcy. W schemacie odpowiedzi właściwych wyznaczonym przez to pytanie:

(W) *Pierwiastek polon odkrył(a) (został odkryty przez) X Y*

za *X* oraz *Y* podstawia się imiona i nazwiska oznaczające osoby. Na pytanie to mogą jednak paść odpowiedzi niemieszczące się w schemacie (W).

Odpowiedzi niżej sformułowane, wybrane spośród wielu możliwych odpowiedzi na pytanie (15), są zaliczane do zdefiniowanych kategorii (odpowiedzi są sformułowane skrótowo, to jest z pominięciem powtarzającego się w odpowiedzi właściwej wyrażenia „Pierwiastek polon odkrył(a)“):

- (i) Maria Skłodowska-Curie lub Marian Smoluchowski. ► zawężająca, częściowa, wprost; niewłaściwa;
- (ii) Uczona polska. ► zawężająca, częściowa, niewprost; niewłaściwa;
- (iii) Marian Smoluchowski. ► zawężająca, minimalnie pełna, wprost; właściwa;
- (iv) Polska laureatka Nagrody Nobla z fizyki i z chemii. ► zawężająca, pełna, niewprost; niewłaściwa;
- (v) Maria Skłodowska-Curie. ► zawężająca, minimalnie pełna, wprost; właściwa;
- (vi) Maria Skłodowska-Curie w roku 1898. ► zawężająca, pełna, lecz nie minimalnie, wprost; niewłaściwa;
- (vii) Nikt nie odkrył polonu. ► korygująca wprost; niewłaściwa;

⁴¹ Pełna koncepcja struktury pytań – będąca rozwinięciem poglądów Ajdukiewicza (por. np. Brożek 2021) – została zaproponowana w (Jonkisz 2020a: 43–111; 2020b), a następnie wykorzystana w (Jonkisz 2023, 2025).

(viii) Nie ma takiego pierwiastka. ► korygująca niewprost; niewłaściwa;

(ix) Nie wiem. ► niedorzeczna; niewłaściwa.

Odpowiedzi (i)–(viii) są dorzeczne, odpowiedzi zawężające stanowią (i)–(vi), wśród nich pełne są (iii)–(vi), pełne i wprost to odpowiedzi (iii), (v) i (vi), a minimalnie pełne i wprost to (iii) i (v) – i tylko te dwie są odpowiedziami właściwymi. Odpowiedzią adekwatną jest tylko (v), ponieważ odpowiedź (iii) jest wprawdzie właściwa, czyli minimalnie pełna i wprost, lecz fałszywa, a (vi) jest pełna, wprost i prawdziwa, lecz nie jest minimalnie pełna, czyli jest także niewłaściwa.

W kontekście wcześniejszych ustaleń co do pełności odpowiedzi właściwych na PR, zgodnie z powyższymi określeniami (i zakładanymi w nich uściśleniami) oraz na podstawie przykładów odpowiedzi różnych kategorii, można sformułować porównawcze wnioski dotyczące relacji między odpowiedziami właściwymi a adekwatnymi na pytania danego rodzaju.

(1) Odpowiedzi właściwe na pytania do uzupełnienia (proste i problemowe) są podzbiorem właściwym odpowiedzi pełnych, a więc także podzbiorem odpowiedzi zawężających. Mówiąc dokładniej, odpowiedzi właściwe na pytania tej kategorii są odpowiedziami minimalnie pełnymi wprost. Gdy odpowiedź właściwa jest ponadto prawdziwa, jest odpowiedzią adekwatną na takie pytania. Mówiąc krótko, każda prawdziwa odpowiedź właściwa na takie pytania jest odpowiedzią adekwatną.

(2) Każda odpowiedź właściwa na PR jest wprawdzie odpowiedzią zawężającą wprost, lecz odpowiedzią pełną jest tylko wtedy, gdy wskazuje dokładnie jedną możliwość z pełnego zbioru $A_{\{...\}}$ możliwości należących do uniwersum danego PR. Dokładniej ujmując tę relację, ogół odpowiedzi właściwych na PR krzyżuje się ze zbiorem odpowiedzi pełnych na takie pytania. Dlatego nawet jeśli odpowiedź właściwa na PR jest prawdziwa, to z powodu niepełności (warunek minimalności jest dla odpowiedzi właściwych na PR zawsze spełniony) może nie być odpowiedzią adekwatną.

Do wniosku (2) warto dodać, że odpowiedzi właściwe na PR rzadko są pełne, a niepełność dotyka najczęściej odpowiedzi przeczących; niepełności sprzyjają większa liczba składników osnowy objętych zakresem pytania (rozstrzygania), a także obecność w niej składników złożonych (wprost – jak na przykład w pytaniach (3), (4), (5) i (10) – lub ich ukrycie, jak np. w tzw. pytaniach o zaniechanie

lub o relacje takie jak w pytaniu (11)). Obie odpowiedzi właściwe na PR są pełne tylko wtedy, gdy dane pytanie dotyczy jednego i niezłożonego składnika osnowy⁴².

3. Omówione w toku rozważań cechy pytań rozstrzygnięcia zostały zestawione w określeniu (***):

(***)a Jeśli pytanie q jest PR, to:

(i) jest w nim lub może być równoważnie użyta – wprost lub domyślnie – partykuła „czy”;

(ii) nie jest wieloznaczne kwantyfikacyjnie, natomiast może być wieloznaczne zakresowo;

(iii) uniwersum pytania q jest wyznaczone wyłącznie przez zdanie pytajne wyrażające q ;

(iv) jego uniwersum jest podzielone dychotomicznie;

(v) o ile pytanie q jest *de dicto*, to jest ma budowę „Czy p ?”, to jest trafne.

(***)b Pytanie jest PR wtedy i tylko wtedy, gdy odpowiedzi właściwe na to pytanie są reprezentowane przez „Tak”/„Nie”.

(***)c Tylko w przypadku pytań do rozstrzygnięcia odpowiedź właściwa może nie być pełna, a więc może nie być odpowiedzią adekwatną, nawet jeśli jest prawdziwa.

Składniki podanej w (***) charakterystyki PR są rozumiane zgodnie z wcześniejszymi uwagami. Własności wskazane w (***)a są tylko warunkami koniecznymi dla PR, nie stanowią więc podstawy kryterium ich demarkacji, choć dostarczają sprawdzianu negatywnego: dowolne pytanie niespełniające któregoś z warunków (i), (ii), (iii), (iv) lub (v) nie należy do kategorii PR. Warunkiem koniecznym i wystarczającym bycia PR jest własność określona w (***)b, co oznacza, że można ją wskazać w równościowej definicji pytań tej kategorii oraz stosować jako trafne kryterium ich demarkacji od wszystkich pozostałych pytań należących do szeroko rozumianej kategorii pytań do uzupełnienia⁴³. Własność ta jest ściśle

⁴²Wnioski te, w tych rozważaniach głównie zilustrowane analizą pytań opartych na zdaniach (1), (2) i (3) – a także inne prawidłowości dotyczące relacji między rodzajami odpowiedzi na PR oraz na pytania dopełnienia – są omówione, zilustrowane wieloma przykładami i udowodnione w (Jonkisz 2020a: 175–246), zwłaszcza: 234–246, **W25.a**, **W25b**, **W26.a**, **W26.b**, **W26.c**.

⁴³Warunek ten jest zgodny z rozumieniem PR i odpowiedzi na takie pytania w języku naturalnym i rzeczywistych sytuacjach pytajnych; sformułowanie go wprost dopiero w części podsumowującej

związana z warunkami wyliczonymi w (***)a, ponieważ pytanie, na które w sposób właściwy odpowiada się „Tak”/„Nie”, zawsze ma także własności opisane w (***)a (i)–(iv) (choć nie odwrotnie), a gdy ponadto podpada pod schemat „Czy p?”, to jest trafne (tylko w przypadku pytań PR o takiej budowie trafność jest warunkiem koniecznym).

Z kolei w (***)c wskazano warunek wystarczający: jeśli prawdziwa odpowiedź właściwa na dane pytanie nie jest odpowiedzią adekwatną, to pytanie należy do kategorii PR; w kategorii pytań do uzupełnienia (prostych i problemowych) jest bowiem tak, że każda prawdziwa odpowiedź właściwa jest odpowiedzią adekwatną.

BIBLIOGRAFIA

- Ajdukiewicz K. (1975), *Pytania i zdania pytajne*, [w:] *Logika pragmatyczna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 86–94.
- Ajdukiewicz K. (1985), *Zdania pytajne*, [w:] *Język i poznanie. Wybór pism z lat 1920–1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 86–94.
- Brożek A. (2007), *Pytania i odpowiedzi. Tło filozoficzne, teoria, zastosowania praktyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Brożek A. (2008), *Pytania i odpowiedzi. Analiza krytyczna koncepcji Kazimierza Ajdukiewicza, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” XLII*, 137–168. <https://doi.org/10.59203/zfn.42.250>
- Brożek A. (2010), *Semantyczno-kategorialna struktura pytań*, „*Studia Semiotyczne*” 27, 237–263.
- Brożek A. (2021), *Pytania w opisie analitycznym. Logika erotetyczna z metodologicznego punktu widzenia*, „*Roczniki Filozoficzne*” 69(4), 259–280. <http://doi.org/10.18290/rf21694-12>
- Hajduk Z. (2000), *Ogólna metodologia nauk*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Jadacki J. (2001), *Spór o granice języka. Elementy semiotyki logicznej i metodologii*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Jadacki J. (2010), *O pytaniach*, [w:] *Metodologia i semiotyka. Idee – metody – problemy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 93–103.
- Jonkisz A. (2011), *Elementy logiki stosowanej*, Bielsko Biała: Wyższa Szkoła Administracji.
- Jonkisz A. (2019), *Wieloznaczność zdań pytajnych*, „*Filozofia Nauki*” 27(4), 115–134. <https://doi.org/10.14394/filnau.2019.0029>
- Jonkisz A. (2020a), *Pytania i odpowiedzi. Ujęcie teoriomnogościowe*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.

rozważania jest uzasadnione tym tylko, że dopiero w kontekście przeprowadzonych analiz są widoczne związki (***)b z innymi cechami składowymi zaproponowanej w tym artykule charakterystyki PR.

- Jonkisz A. (2020b), *Struktura pytań*, „Filozofia Nauki” 28(1), 25–60. <https://doi.org/10.14394/filnau.2020.002>
- Jonkisz A. (2021a), *Logiczne ujęcie pytań i odpowiedzi. Uwagi merytoryczne i metodologiczne*, „Roczniki Filozoficzne” 69(4), 315–356. <http://doi.org/10.18290/rf21694-15>
- Jonkisz A. (2021b), *The Role of the Notion of a Proper Answer in the Logic of Questions: Methodological Remarks and Postulates*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 27(1), 319–340. <http://doi.org/10.35765/rfi.2021.2701.16>
- Jonkisz A. (2023), *Pytanie o wolność wolnej woli z punktu widzenia erotetyki*, [w:] *Zrozumieć nasze postrzeganie i pojmowanie człowieka i świata. Prace dedykowane Profesorowi Józefowi Bremerowi SJ z okazji 70-lecia urodzin*, A. Jonkisz, J. Poznański SJ, J. Kosztyeyn (red.), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, 197–214.
- Jonkisz A. (2025), *Czy są problemy niewerbalizowalne?*, „Roczniki Filozoficzne” 73(2), 63–83. <https://doi.org/10.18290/rf25732.3>
- Koj L. (1972), *Analiza pytań II. Rozważania nad strukturą pytań*, „Studia Semiotyczne” 3, 23–39.
- Lechniak M. (2021), *Czy da się pominąć ontologię? Uwagi na marginesie Pytań i odpowiedzi Adama Jonkisz*, „Roczniki Filozoficzne” 69(4), 281–303. <http://doi.org/10.18290/rf21694-13>
- Wiśniewski A. (2006), *Kilka uwag o pytaniach rozstrzygnięcia*, [w:] *Myśli o języku, nauce i wartościach*, W. Strawiński, M. Grygianiec, A. Brożek (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 131–141.
- Wiśniewski A. (2013), *Questions, Inferences, and Scenarios*, London: College Publications.
- Wiśniewski A. (2015), *Semantics of Questions*, [w:] *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, S. Lappin, C. Fox (red.), Chichester: Wiley-Blackwell, 1–57. <https://doi.org/10.1002/9781118882139.ch9>
- Wiśniewski A. (2018), *Deduction and Reduction Theorems for Inferential Erotetic Logic*, „Studia Logica” 106, 295–309. <http://doi.org/10.1007/s11225-017-9738-8>
- Wiśniewski A. (2021), *An Essay on Inferential Erotetic Logic*, [w:] *Asking and Answering: Rivalling Approaches to Interrogative Methods*, M. Cordes (red.), Tübingen: Narr Francke Attempto, 105–138.
- Wojtysiak J. (2021), *Kilka wątpliwości co do Adama Jonkisz*, „Roczniki Filozoficzne” 69(4), 305–314. <http://doi.org/10.18290/rf21694-14>
- Wolter W., Lipczyńska M. (1980), *Elementy logiki. Wykład dla prawników*, wyd. 3, Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ziemiński Z. (1974), *Logika praktyczna*, wyd. 8, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.